

1^ο Πανελλήνιο Επιστημονικό
Συνέδριο Χορού και Μουσικής

1st Greek Scientific Congress
on Dance & Music

www.elepex.gr

Ο Πόντος στην Ευρωπαϊκή Δραματική και Μελοδραματική Παραγωγή:

Ο Μιθριδάτης και οι Πολιτικές του Διαστάσεις.

I. Πλεμμένος

Κέντρο Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας, Ακαδημία Αθηνών

Εισαγωγή

Ο Πόντος είναι μια ιστορική περιοχή που δεν έχει εμπνεύσει μόνο έλληνες ποιητές και μουσικούς αλλά και ευρωπαίους καλλιτέχνες μεγάλου βεληνεκούς. Η παρούσα μελέτη επικεντρώνεται στην ευρωπαϊκή δραματική και μελοδραματική επεξεργασία του Πόντου από την εποχή του Μπαρόκ μέχρι και τον 20^ο αιώνα. Οι περισσότεροι ευρωπαίοι καλλιτέχνες αξιοποιούν την ελληνιστική περίοδο, όταν ιδρύθηκε το Βασίλειο του Πόντου, η πιο ένδοξη ίσως περίοδος της ιστορίας του Πόντου. Από τα ιστορικά πρόσωπα της περιόδου, χρησιμοποιείται κυρίως ο Μιθριδάτης ΣΤ' (134 – 63 π.Χ.)¹, που έμεινε γνωστός με την επωνυμία Μέγας και Ευπάτωρ, και βασίλευσε στον Πόντο από το 119 περίπου μέχρι το 63 π.Χ.. Ο Μιθριδάτης είχε ελληνική και περσική καταγωγή, ανάγοντας την καταγωγή του στον Μέγα Αλέξανδρο και στον Δαρείο Α' της Περσίας.

Ο Μιθριδάτης ήταν ο 6ος κατά σειράν βασιλιάς του οίκου των Μιθριδατιδών, και κατόρθωσε να επεκτείνει το βασίλειό του, αναλαμβάνοντας τον έλεγχο της Αρμενίας και της Κολχίδας. Προβάλλοντας την εικόνα του υπέρμαχου του Ελληνισμού υποκίνησε την κοινωνική εξέγερση των ελληνικών πόλεων που βρίσκονταν υπό ρωμαϊκή κατοχή. Προσπαθώντας να αποτρέψει την περαιτέρω διείσδυση των Ρωμαίων στη μικρασιατική χερσόνησο, κήρυξε το 88 π.Χ. τον πόλεμο κατά των Ρωμαίων (Α' Μιθριδατικός πόλεμος) που τελείωσε το 85 π.Χ. με τη συνθήκη της Δαρδάνου του Ελλησπόντου. Ο Μιθριδάτης έγινε φόρου υποτελής στη Ρώμη, παρέδωσε το στόλο του και πλήρωσε πολεμική αποζημίωση².

Ο Β' Μιθριδατικός πόλεμος ξεκίνησε με την εισβολή των Ρωμαίων στο βασίλειο του Πόντου και έληξε με τη νίκη του Μιθριδάτη και την απώθηση των Ρωμαίων. Ο Γ' Μιθριδατικός πόλεμος ξεκίνησε το 73 π.Χ. με αφορμή την παραχώρηση του βασιλείου της Βιθυνίας στους Ρωμαίους από τον Νικομήδη Δ'. Αρχικά τα ποντιακά στρατεύματα νίκησαν τους Ρωμαίους στη Χαλκηδόνα, αλλά στη συνέχεια ο Μιθριδάτης ηττήθηκε από τον Λούκουλλο έξω από την Κύζικο και κατόπιν από τον Πομπήιο. Στη συνέχεια προσπάθησε να αναδιοργανώσει το στρατό του στο βασίλειο του Βοσπόρου. Ωστόσο, η εξέγερση του γιου του Φαρνάκη Β' και η αδυναμία του να βρει λύσεις τον οδήγησαν στην αυτοκτονία το 63 π.Χ. στο Παντικάπαιο (Κιμμέριος Βόσπορος).

Στην ευρωπαϊκή δραματουργία η ιστορία του Μιθριδάτη χρησιμοποιήθηκε τόσο από το θέατρο όσο και από την όπερα. Μεγάλοι δημιουργοί της εποχής, όπως ο Ρακίνας, ο Βιβάλντι και ο Μότσαρτ, αξιοποίησαν τα γεγονότα της ζωής τους, ιδίως τη σύγκρουσή τους με τους Ρωμαίους. Η εργασία αυτή αποβλέπει στο να φωτίσει διάφορες χρήσεις του Πόντου στην ευρωπαϊκή δραματουργία, κυρίως όμως τις πολιτικές και ιδεολογικές διαστάσεις του. Τον 17^ο αιώνα, η θεατρική και μουσική δραστηριότητα ανήκε στις αυλές, τους ευγενείς, τα μοναχικά τάγματα, τις Ακαδημίες και τα πανεπιστήμια³. Οι αλληγορίες που έκρυβαν οι αρχαίες διηγήσεις εξυπηρετούσαν τους πολιτικούς και διδακτικούς σκοπούς των θεσμών αυτών, με αποτέλεσμα το θέατρο να τροφοδοτείται από αυτές.

Ο Μιθριδάτης στο Δράμα

Η παλαιότερη δραματική επεξεργασία του Πόντου θεωρείται το έργο *Ο θάνατος του Μιθριδάτη - La Mort de Mitridate* (1636) του γάλλου συγγραφέα και δραματουργού Gauthier de Costes, γνωστού ως Calprenède (1609 ή 1610 - 1663)⁴. Ο Calprenède σπούδασε στην Τουλούζη αλλά εγκαταστάθηκε στο Παρίσι, όπου εντάχθηκε στη βασιλική φρουρά, και το 1650 διορίστηκε ανώτερος αυλικός του παλατιού. Έγραψε και άλλες έργα με κλασική θεματολογία, όπως *Cassandra* (1642-1650) και *Cléopâtre* (1648). Οι πηγές του *Μιθριδάτη* του Calprenède ήταν: α) οι *Παράλληλοι βίοι* του Πλουτάρχου (όπου η περιγραφή του θανάτου του Μιθριδάτη εντάσσεται στη ζωή του Πομπήιου, του Σίλα και του Λούκουλου), β) οι Μιθριδατικοί Πόλεμοι από την *Ρωμαϊκή Ιστορία* του Annaeus Florus (βιβλίο 3, κεφάλαιο 5) και γ) η *Ρωμαϊκή*

Ιστορία του Αππιανού (βιβλίο 12, κεφάλαια 15 και 16) που αναφέρεται στον θάνατο του Πόντιου βασιλιά.

Ο Calprenède μεταφέρει το σκηνικό του έργου στη Σινώπη που συνδέεται με τον Μιθριδάτη ως ο τόπος όπου ο Πομπήιος έστειλε το σώμα του για να ενταφιαστεί. Η επιλογή αυτή βασίστηκε ίσως και στο δισύλλαβο όνομα της πόλης που μπορεί να χρησιμοποιηθεί ευκολότερα στον γαλλικό αλεξανδρινό στίχο από τη μάλλον μακρόσυρτη λέξη Παντικάπαιο (Panticarée). Η Σινώπη ήταν η πρωτεύουσα του Πόντου υπό τον Μιθριδάτη στη νότια ακτή της Μαύρης Θάλασσας και τόπος γεννήσεως του Διογένη. Η υπόθεση του έργου στηρίζεται στην προδοσία του Μιθριδάτη από τον γιο του Φαρνάκη, που δελεάζεται από τις υποσχέσεις των Ρωμαίων για ανάληψη της εξουσίας. Τελικά, ο προδομένος πατέρας αυτοκτονεί για να μην πέσει στα χέρια των Ρωμαίων και ο προδότης γιος εκτελείται από τους Ρωμαίους.

Οι χαρακτήρες του έργου είναι οι Πομπήιος (Pompee), Αιμίλιος (Emile), Ρωμαίος διοικητής, Φαρνάκης (Pharnace), Μιθριδάτης (Mitridate), Μένανδρος (Menandre), διοικητής του ιππικού του Μιθριδάτη, Υψικράτεια (Hysicratee), σύζυγος του Μιθριδάτη, Βερενίκη (Berenice), σύζυγος του Φαρνάκη, και οι κόρες του Μιθριδάτη Μιθριδάτις (Mitridatie) και Νύσσα (Nise). Στις ιστορικές πηγές, η Υψικράτεια, φέρεται ως η μόνη από τις γυναίκες του Μιθριδάτη που τον αγάπησε ειλικρινά, αν και περιγράφεται ως ανδρογυναίκα, η Βερενίκη, γυναίκα του Φαρνάκη, καταγόταν από τη Χίο και συγκαταλέγεται στις γυναίκες του Μιθριδάτη που είχε κλείσει στον γυναικωνίτη, ενώ η Νύσσα, τέταρτη κόρη του Μιθριδάτη, παντρεύτηκε τον Πτολεμαίο της Αιγύπτου και σκοτώθηκε μαζί με τον πατέρα της το 63 π.Χ. Ο Μιθριδάτης φέρεται ότι είχε πολλές γυναίκες και πολλά νόθα παιδιά με περσικά ονόματα⁵.

Δεν γνωρίζουμε σε ποιο θέατρο ανέβηκε το έργο, αλλά έμμεσες μαρτυρίες υποδεικνύουν το Hôtel de Bourgogne του Παρισιού. Ο *Θάνατος του Μιθριδάτη* γνώρισε πάντως μεγάλη επιτυχία, σύμφωνα με σύγχρονες μαρτυρίες που περιγράφουν τον Calprenède να περπατά με πολυτελή αμφίεση κατά τη διάρκεια των παραστάσεων. Το έργο συμπεριελήφθη στον κατάλογο των έργων που προτιμούσε ο διάσημος καρδινάλιος Richelieu⁶, ενώ παιζόταν μέχρι το 1662⁷. Ο *Θάνατος του Μιθριδάτη* φαίνεται επίσης ότι απέβη το διαβατήριο του Calprenède για την είσοδό του στους υψηλούς κύκλους της αυλής⁸.

Η τραγωδία του Calprenède έχει και σημαντικές πολιτικές διαστάσεις. Ο πόλεμος, η ειρήνη, ο στασιασμός και η εξουσία είναι τα πολιτικά ζητήματα που αντιμετωπίζουν οι χαρακτήρες του. Ο *Θάνατος του Μιθριδάτη* ευθυγραμμίζεται με εκείνα τα έργα των αρχών της δεκαετίας του 1630 που δραματοποιούν το ανθρώπινο κόστος της ρωμαϊκής επέκτασης κατά τη διάρκεια της δημιουργίας της αυτοκρατορίας της. Σύγχρονοι σχολιαστές και κριτικοί προσεγγίζουν το έργο του Calprenède με όρους αντίστασης και συνεργασίας με τον κατακτητή, ιδιαίτερα στην περίπτωση του Μιθριδάτη και του Φαρνάκη, που αντιμετωπίζουν καταστάσεις ιμπεριαλισμού και αποικιοκρατίας⁹. Ο «επαναστάτης γιος» (*le fils révolté*) και ο «ταπεινωμένος πατέρας» (*le père humilié*) είναι επίσης κοινοί τόποι του μπαρόκ.

Βρισκόμαστε στο τέλος μιας εποχής. Ο παρατεταμένος πόλεμος που είχε κηρύξει ο Μιθριδάτης ενάντια στη Ρώμη βρίσκεται στο τέλος του. Ο Πόντος είναι ο τελευταίος προμαχώνας που αντέχει ενάντια στη Ρώμη. Για σαράντα χρόνια ο Μιθριδάτης ήταν «ο τρόμος της Ρώμης» - *la terreur de Rome* (III.1.642). Ο Calprenède ζωγραφίζει μια ελάχιστα κολακευτική εικόνα μιας ανερχόμενης αυτοκρατορίας, όπως η Ρώμη, που χρησιμοποιεί αθέμιτα μέσα για να πραγματοποιήσει τους σκοπούς της. Ανίκανη να κερδίσει μια αποφασιστική νίκη επί του Μιθριδάτη, η Ρώμη βρίσκει τη λύση στο πρόσωπο του γιου του Φαρνάκη, που, με απειλές και υποσχέσεις, πείθεται να προδώσει τον πατέρα του. Η τακτική της Ρώμης είναι το «Διαίρει και βασίλευε». Ο Μιθριδάτης προσπαθεί να πείσει τον Φαρνάκη ότι δεν πρέπει να εμπιστευτεί τη Ρώμη (IV.3.1140) και ότι θα τον χρησιμοποιήσει μόνο για όσο χρόνο εξυπηρετούνται τα συμφέροντά της (II. 1131-32).

Η σύγκρουση του Μιθριδάτη με τη Ρώμη αντιπροσωπεύει τη διαφωνία δύο κόσμων, μιας παλαιάς τάξης πραγμάτων εναντίον μιας νέας. Ο Πόντος τοποθετείται μεταξύ του Μιθριδατικού παρελθόντος του και του Ρωμαϊκού μέλλοντός του. Ο Μιθριδάτης συμβολίζει τις αξίες και έναν τρόπο ζωής που είναι ασύμβατος με τη νέα τάξη που εγκαθιδρύει η Ρώμη. Αντιπροσωπεύει έναν τρόπο ζωής βασισμένο στο άτομο, στο να είναι κανείς κύριος του εαυτού του. Όπως και ο Πόντος, έτσι και ο ίδιος είναι ο τελευταίος προμαχώνας των ξεπερασμένων ιδανικών, διότι ο κόσμος είναι τώρα εχθρικός απέναντι σε τέτοιες αξίες. Για αυτόν, η «ιδιότητα του βασιλιά» - *la qualité de Roy* (IV.3.1219) είναι ακόμα σημαντική, όπως σημαντικοί είναι και οι οικογενειακοί δεσμοί, η συζυγική αγάπη, η τιμή, η δόξα, η ανεξαρτησία και η ελευθερία της δράσης.

Τρεις δεκαετίες περίπου αργότερα, εμφανίζεται το έργο του μεγάλου γάλλου συγγραφέα και ποιητή Jean Racine ή Ρακίνα *Mithridate* (1673). Ο Ρακίνας (1639-99) αντλούσε τα θέματά του από την αρχαιότητα ή τη μυθολογία και έγινε πολύ δημοφιλής με τα έργα του που εξετάζουν την τυφλή, εμπασθή αγάπη. Από τα πρόσωπα του έργου του Calprenède, έχουν αφαιρεθεί οι δύο Ρωμαίοι Πομπήιος και Αιμίλιος, έχουν παραμείνει ο Μιθριδάτης και ο Φαρνάκης, ενώ εισάγονται ο έτερος γιος του Μιθριδάτη Ξιφάρης (Xiphare), η αγαπημένη του Μιθριδάτη Μονίμη (Monime), ο έμπιστος του Μιθριδάτη Αρβάτης (Arbate) και ο υπηρέτης του Μιθριδάτη Αρκάς (Arcas). Ο Ξιφάρης ήταν γιος του Μιθριδάτη από τη Στρατονίκη. Η Μονίμη ήταν η πιο φημισμένη από τις γυναίκες του, με την οποία παρέμεινε για πολλά χρόνια ερωτευμένος, αλληλογραφώντας με φλογερά γράμματα, αν και τελικά την έκλεισε και αυτή στον γυναικωνίτη.

Το έργο στήνεται στο Νυμφαίο, ένα λιμάνι στη σημερινή χερσόνησο της Κριμαίας στη Μαύρη θάλασσα. Ο Μιθριδάτης έχει ηττηθεί από τους Ρωμαίους και θεωρείται νεκρός. Οι δυο γιοι του ερωτεύονται τη Μονίμη. Ο Ξιφάρης είναι ο καλός γιος που ακολουθεί τα χνάρια του πατέρα του, ενώ ο Φαρνάκης είναι ο αντιδραστικός, που συνομιλεί με τον εχθρό. Η Μονίμη είναι κρυφά ερωτευμένη με τον Ξιφάρη και ζητά την προστασία του από τον Φαρνάκη. Αποκαλύπτεται όμως ότι ο Μιθριδάτης δεν είναι νεκρός και ο θάνατός του επινοήθηκε από τον ίδιο για να καλύψει τη φυγή του. Όταν ο Μιθριδάτης επιστρέφει στο Νυμφαίο, ο Ξιφάρης συντάσσεται μαζί του, ο Φαρνάκης ακολουθεί ενδοτική στάση και η Μονίμη αρνείται να παντρευτεί τον Μιθριδάτη. Τελικά, ο Μιθριδάτης αυτοκτονεί για να μην πέσει στα χέρια των Ρωμαίων, αγνοώντας ότι ο Ξιφάρης τους έχει μόλις απωθήσει. Ενώπιον του ψυχορραγούντος Μιθριδάτη, όλα αλλάζουν: ο Φαρνάκης μετανοεί, και ο Μιθριδάτης ενώνει τη Μονίμη με τον Ξιφάρη, τον οποίο ορίζει διάδοχό του¹⁰.

Στην εισαγωγή του, ο Ρακίνας υποστηρίζει ότι το έργο του βασίζεται στις ιστορικές πηγές, αλλά στην πραγματικότητα το μόνο που χρησιμοποιεί από αυτές είναι τα ονόματα και τη σύγκρουση μεταξύ της Ρώμης και του Πόντου. Ούτε η Οιδιπόδεια ερωτική ιστορία, ούτε η δολοφονία του Μιθριδάτη από τους Ρωμαίους δεν αναφέρεται στις αρχαίες πηγές¹¹. Στο πολιτικό επίπεδο, το έργο θέτει το θέμα της σχέσης των Γάλλων με τον υπόλοιπο κόσμο στο πλαίσιο της ανάπτυξης της αποικιοκρατικής ιδέας. Μέχρι το 1673, οι Γάλλοι είχαν ήδη εξαπολύσει το πρώτο τους μεγάλο αποικιοκρατικό κύμα (το δεύτερο θα ερχόταν με τον Ναπολέοντα). Το

έργο θεωρείται μια από τις πολλές φωνές σε ένα πολιτικά φορτισμένο διάλογο για την εξωτερική πολιτική, καθώς οι Γάλλοι επέβαλλαν βίαια την ηγεμονία τους στην Ευρώπη, αμφισβητώντας τη δύναμη των Αψβούργων και καλλιεργώντας μια στρατηγική συμμαχία με τους Οθωμανούς¹².

Υπενθυμίζεται ότι μια δεκαετία μόλις αργότερα (1683) οι Οθωμανοί έφταναν στις πύλες της Βιέννης, με τους Γάλλους να αποφεύγουν επιμελώς να στείλουν ενισχύσεις στους Χριστιανούς αδελφούς τους. Αν ο Μιθριδάτης δεν κατάφερε να φτάσει στη Ρώμη από την πίσω πόρτα όπως σχεδίαζε, οι Οθωμανοί πρόλαβαν να φτάσουν στις πύλες της Βιέννης, ακολουθώντας τα σχέδια που προεικονίζονται στον *Μιθριδάτη* του Ρακίνα: «Αμφιβάλετε ότι ο Εύξεινος μπορεί να με βγάλει σε δυο μέρες / στα μέρη όπου ο Δούναβης τελειώνει τον δρόμο του; / ότι ο Σκύθης που μαζί μου έχει ορκιστεί συμμαχία / στις Ευρώπης τα μέρη δεν θα μου επιτρέψει την είσοδο;» (3.1.797-800)¹³. Οι Οθωμανοί και οι Αψβούργοι, με τις επικράτειές του να συνορεύουν, βρίσκονταν σε επιφυλακή καθ' όλη τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα.

Ο Λουδοβίκος ΙΔ' καλλιέργησε επιμελώς σχέσεις με τους Οθωμανούς, εκμεταλλευόμενος την ένταση Αψβούργων και Οθωμανών για να αποσπάσει την προσοχή των Αψβούργων από τα δικά του επεκτατικά σχέδια στην Ευρώπη. Για να αποφύγει την εχθρότητα των Αψβούργων, φρόντισε να νυμφευτεί τη Μαρία Θηρεσία της Αυστρίας. Αν και οι Γάλλοι είχαν διακριτικά βοηθήσει τους Ενετούς στην πολιορκία του Χάνδακα το 1669 από τους Οθωμανούς, η επίσημη πολιτική τους ήταν φιλική προς αυτούς. Αν και υπήρχαν και στη Γαλλία φωνές εναντίον της πολιτικής αυτής (όπως του Λάμπνιτς), ο Ρακίνας επέλεξε να προβάλλει ένα ανατολίτη ήρωα στη γαλλική σκηνή. Με τον τρόπο αυτό, εμμέσως απέρριπτε τα αισθήματα των Αψβούργων εναντίον των Οθωμανών και υπεράσπιζε την κρυφή Γαλλική ατζέντα.

Ο Ρακίνας κάνει εκτεταμένη χρήση της ιστορικής γεωγραφίας του Πόντου στα χρόνια του Μιθριδάτη. Μια ολόκληρη παρέλαση ονομάτων από ποταμούς, οροσειρές, περιοχές και φυλές του Πόντου κατακλύζει ολόκληρο το έργο με μαγικό τρόπο, επιτείνοντας το μυστήριο και τη γοητεία για την Ανατολή, ειδικά για την περιοχή όπου οι Οθωμανοί είχαν τοποθετήσει τα όρια της Δύσης – τη Μαύρη Θάλασσα. Αυτή η θαλάσσια περιοχή, η έδρα της επικράτειας του Μιθριδάτη, ήταν κλειστή στους δυτικούς από τους Οθωμανούς κατά τον 17^ο αιώνα. Η απαγόρευση είχε αυξήσει τη γοητεία αυτής της περιοχής (που βρισκόταν κοντά στην επίσης μυθική Κολχίδα της Μήδειας και του Ιάσωνα) και είχε ενισχύσει το σύγχρονο μυστήριο του Μιθριδάτη.

Η κυριαρχία του Μιθριδάτη πάνω στην τεράστια και ετερογενή αυτή έκταση επιβεβαιώνει τη θέση του ως μεγάλου στρατηλάτη, αφού ελέγχει όλο αυτόν τον πλούτο των πληροφοριών. Γνωρίζει κάθε γωνιά της επικράτειάς του και τον τρόπο πρόσβασης σε αυτές, όπως αντιλαμβανόμαστε από μια αποστροφή του: «κάποια φορά απροειδοποίητα διέσχισα τον ποταμό Φάση / και από εκεί, φτάνοντας στους πρόποδες του Καυκάσου / όπου τα πλοία για τον Εύξεινο ετοιμάζονται / ξαναβρήκα του δικού μου στρατοπέδου τους άλλους γρήγορα» (2.3.451-54)¹⁴. Γι' αυτόν είναι μια οικεία περιοχή που για σαράντα χρόνια τη διεκδικούσε και την υπερασπιζόταν εναντίον των Ρωμαίων. Η ελληνικότητα πάντως του Πόντου και του βασιλείου του Μιθριδάτη επιβεβαιώνεται σε πολλά σημεία του έργου του Ρακίνα, όπως όταν η Μονίμη μιλά για την καταγωγή της: «η Έφεσος είναι η πατρίδα μου, αλλά κατάγομαι / από προγόνους, κύριέ μου, ή ήρωες που κάποτε / η ανδρεία τους στους Έλληνες τους ανέβασε πάνω και από βασιλιάδες. / Ο Μιθριδάτης με είδε: η Έφεσος και η Ιωνία / στην ωραία του αυτοκρατορία ενώθηκαν» (1.3.248-52)¹⁵.

Ο Μιθριδάτης στην όπερα

Τον 18^ο αιώνα ο Μιθριδάτης ενέπνευσε περισσότερες από είκοσι όπερες. Η πρώτη μεγάλη παραγωγή θεωρείται η πεντάπρακτη όπερα *Mitridate Eupatore* (Ο Μιθριδάτης Ευπάτωρ) του Alessandro Scarlatti σε λιμπρέτο του Girolamo Frigimelica Roberti που έκανε πρεμιέρα στο Teatro San Giovanni Grisostomo της Βενετίας στις 5 Ιανουαρίου 1707. Αν και η πρεμιέρα ήταν αποτυχία, η όπερα θεωρείται σήμερα ως μια από τις λαμπρότερες όπερες του Scarlatti¹⁶. Το λιμπρέτο αποστασιοποιείται αρκετά από τον Ρακίνα, καθώς αναφέρεται σε ένα άλλο πρωιμότερο επεισόδιο της ζωής του Μιθριδάτη. Στους χαρακτήρες εισάγονται για πρώτη φορά η μητέρα του Μιθριδάτη Στρατονίκη, η αδελφή του Λαοδίκη, ο σύζυγος της Λαοδίκης Νικομήδης, βασιλιάς της Βιθυνίας και ο στρατηγός του Μιθριδάτη Πελοπίδας. Υπάρχουν και σιωπηλοί ρόλοι, όπως πατέρας του Μιθριδάτης ο Ευεργέτης, ο Πτολεμαίος, βασιλιάς της Αιγύπτου και η αδελφή του Κλεοπάτρα.

Το λιμπρέτο του Roberti βασίζεται στο πέραςμα της βασιλείας του Πόντου από τον Μιθριδάτη Ε' τον αποκαλούμενο Ευεργέτη (150-121 π.Χ.) στον γιο του Μιθριδάτη ΣΤ' τον Ευπάτορα. Ο Μιθριδάτης Ε' πέθανε δολοφονημένος στη Σινώπη από μέλη της οικογένειάς του, και επειδή ο Μιθριδάτης ΣΤ' ήταν ακόμα μικρός, την αντιβασιλεία άσκησε η μητέρα του Λαοδίκη. Ο Ευεργέτης αρχικά συνέχισε την πολιτική της συμμαχίας με τη Ρώμη που είχε αρχίσει ο προκάτοχός του Μιθριδάτης

Δ' ο Φιλοπάτωρ. Έγινε γρήγορα όμως το κόκκινο πανί για τη Ρώμη, όταν αρνήθηκε να επιστρέψει την επαρχία της Φρυγίας που του είχαν υποσχεθεί οι Ρωμαίοι και αργότερα την ανακάλεσαν, διατηρώντας την στην κατοχή του. Επίσης αύξησε τη δύναμη του βασιλείου του από τον γάμο της κόρης του Λαοδίκης με τον βασιλιά της Καππαδοκίας Αριαράτη ΣΤ'. Η βασιλεία του χαρακτηρίστηκε από ελληνικές τάσεις, που εκδηλώθηκαν με γενναιόδωρες δωρεές του στην Αθήνα και τη Δήλο και τον μεγάλο σεβασμό του για τον ελληνικό Θεό Απόλλωνα.

Η δράση εκτυλίσσεται στην πόλη της Σινώπης. Στο αρχαίο βασίλειο του Πόντου, ο Φαρνάκης έχει καταλάβει τον θρόνο, σκοτώνοντας τον βασιλιά και παίρνοντας για σύζυγό του τη γυναίκα του Στρατονίκη. Η κόρη του δολοφονημένου βασιλιά, Λαοδίκη, έχει παντρευτεί με τον δειλό Νικομήδη και ο γιος του, Μιθριδάτης Ευπάτωρ, έχει βρει καταφύγιο στην Αίγυπτο. Ο Μιθριδάτης και η σύζυγός του Υψικράτεια φθάνουν στην αυλή του Πόντου μεταμφιεσμένοι σε Αιγύπτιους πρεσβευτές. Υπόσχονται το κεφάλι του Μιθριδάτη στον σφετεριστή βασιλιά και τη βασίλισσα σε αντάλλαγμα για ειρήνη μεταξύ της Αιγύπτου και του Πόντου. Η μητέρα του Μιθριδάτη συγκατατίθεται στον θάνατο του γιου της. Ο Μιθριδάτης συναντά την αδελφή του Λαοδίκη και αποκαλύπτει την αληθινή ταυτότητά του. Ο Μιθριδάτης και η Υψικράτεια δολοφονούν τον Φαρνάκη και τη Στρατονίκη, και ο Νικομήδης αναγγέλλει στον λαό την επιστροφή του νόμιμου βασιλιά τους.

Στο λιμπρέτο τα ιστορικά γεγονότα έχουν κάπως παραλλαχθεί: ο σύζυγος της αδελφής του Μιθριδάτη Λαοδίκης ονομάζεται Νικομήδης και είναι βασιλιάς της Βιθυνίας και όχι Αριαράθης βασιλιάς της Καππαδοκίας¹⁷. Η μητέρα του ονομάζεται Στρατονίκη αντί για Λαοδίκη. Ο Πελοπίδας ήταν πράγματι στρατηγός του Μιθριδάτη ΣΤ', αλλά αργότερα στον Α' Μιθριδατικό πόλεμο (88-84 π.Χ.). Οι πολιτικές διαστάσεις του έργου συνδέονται με τη Βενετία που την εποχή εκείνη ήταν ακόμα θαλάσσια δύναμη, και συνδεόταν με τον ελληνικό κόσμο μέσω της κατοχής μεγάλων λιμανιών της Πελοποννήσου και των Ιονίων νήσων. Η δε ανακατάληψη της εξουσίας του Πόντου από τον διάδοχο του Μιθριδάτη Ε', που είχε καταφύγει στην Αίγυπτο, αντιστοιχεί με την ανακατάληψη των Ενετικών κτήσεων από τους Οθωμανούς το 1685 (που τις διατήρησαν μέχρι το 1815).

Τριάντα χρόνια αργότερα συναντάμε άλλη μια αξιοσημείωτη όπερα με θέμα τον Μιθριδάτη από τον σπουδαίο Ιταλό συνθέτη Nicola Porpora σε λιμπρέτο του Filippo Vanstripet με τίτλο *Mitridate, Re di Ponto* που ανεβαίνει στις 7 Φεβρουαρίου 1730

στο θέατρο Carpanica της Ρώμης και το 1736 στο Λονδίνο. Οι χαρακτήρες του έργου είναι οι Λαοδίκεια (Laodice), μνηστή του Μιθριδάτη, Ξιφάρης (Sifare), γιος του Μιθριδάτη, Φαρνάκης (Farnace), πρωτότοκος γιος του Μιθριδάτη, Ισμήνη (Ismene), κόρη του βασιλιά των Πάρθων, Αρβάτης (Arbate), κυβερνήτης του Νυμφαίου. Ο λιμπρετίστας του Porpora, Filippo Vanstripet συνέθεσε το λιμπρέτο βασιζόμενος στον Ρακίνα και γράφοντάς το ολόκληρο για φωνή καστράτων, καθώς ο πάπας είχε απαγορεύσει τις γυναίκες τραγουδίστριες. Η δεύτερη εκδοχή της ιστορίας του Μιθριδάτη, σε λιμπρέτο του Gavardo da Gavardo, στο θέατρο του Χαίντελ στο Λονδίνο το 1736, ερμηνεύτηκε επί σκηνής από ένα αστραφτερό θεατρικό καστ μεταξύ των οποίων ο διάσημος καστράτο Farinelli.

Από πολιτική άποψη, η όπερα τονίζει τη νίκη των Ρωμαίων επί του Μιθριδάτη ως μια ένδοξη σελίδα της ιστορίας της Ρώμης, της πόλης όπου δόθηκε η πρεμιέρα. Το γεγονός αυτό υπεμφαίνεται από την αφιέρωση της πρεμιέρας του έργου στον Καρδινάλιο Pier Luigi Carrafa (1677-1755)¹⁸. Ο Carrafa καταγόταν από την πριγκιπική οικογένεια των Belvedere, διορίστηκε διοικητής του Camerino (1703) και της Ancona (1705), χειροτονήθηκε βοηθός επίσκοπος του Ποντιφικού Θρόνου και νούντσιος της Τοσκάνης (1713), γραμματέας προπαγάνδας (1717) και σύμβουλος της Ιεράς Εξέτασης (1724). Καρδινάλιος εξελέγη το 1728 με τον τίτλο του S. Lorenzo in Panisperna και τον επόμενο χρόνο *commendatario* (ηγούμενος της Ferraria), ενώ τη χρονιά που ανέβηκε η όπερα ήταν μέλος του κονκλάβιο του 1730 που εξέλεξε ως πάπα τον Κλήμη ΙΒ΄.

Άλλη μια τριακονταετία μετά την παράσταση του Λονδίνου γράφεται η όπερα *Mitridate, re di Ponto* (K. 87 (74a)), από τον Wolfgang Amadeus Mozart που ανέβηκε στο Regio Ducal Teatro του Μιλάνου στις 26 Δεκεμβρίου 1770. Το λιμπρέτο ανήκει στον Vittorio Amadeo Cigna-Santi που βασίστηκε στο έργο του Ρακίνα από την Ιταλική μετάφραση του Giuseppe Parini. Εδώ η αγαπημένη του Μιθριδάτη ονομάζεται Ασπασία, ο Ρωμαίος στρατηγός είναι ο Marzio (αντί του Πομπήιου), ενώ παραμένουν οι Ξιφάρης, Φαρνάκης και Ισμήνη, πριγκίπισσα των Πάρθων. Ο Μότσαρτ έγραψε τον *Μιθριδάτη* κατά τη διάρκεια του ταξιδιού του στην Ιταλία το 1770. Η όπερα ήταν μια επιτυχία, καθώς ανέβηκε 21 φορές, παρά τις αμφιβολίες για το νεαρό της ηλικίας του Μότσαρτ, που ήταν τότε 14 ετών¹⁹.

Η πολιτική διάσταση του έργου έγκειται στην καταγωγή του συνθέτη από το Σάλτςμπουργκ της Αυστρίας, στην αυτοκρατορία της οποίας ανήκε τότε η περιοχή

του Μιλάνο, όπου ανέβηκε η όπερα. Ο Μότσαρτ ξεκίνησε με τον πατέρα του στις 13 Δεκεμβρίου 1769 για τον πρώτο γύρο της Ιταλίας, που ολοκληρώθηκε στις 28 Μαρτίου 1771. Κατά τη διάρκεια της πρώτης παραμονής του στο Μιλάνο, τον Μάρτιο του 1770, έλαβε την παραγγελία για την όπερα από τον Αυστριακό διοικητή της πόλης, κόμη Carl Firmian, ο οποίος πατρονάρισε και άλλα έργα του νεαρού συνθέτη. Ο νεαρός Μότσαρτ φιλοξενήθηκε και ευωχήθηκε επίσης αρκετές φορές στην οικία του Αυστριακού διοικητή. Ο λιμπρετίστας Cigna-Santi από το Τορίνο (1725-1785) ήταν επίσης ευνοούμενος του παντοδύναμου λιμπρετίστα Pietro Metastasio, βασιλικού ποιητή της Αυστριακής αυλής.

Επρόκειτο για μια αντιστροφή ρόλων. Αν έναν αιώνα νωρίτερα, ο Ρακίνας χρησιμοποιούσε το θέμα για να πλήξει του Αψβούργους, ο Μότσαρτ έπαιρνε την «εκδίκησή» του ταυτίζοντας τους νικητές Ρωμαίους με την Αυστροουγγρική αυτοκρατορία. Ενώ στο γαλλικό πρότυπο οι Ρωμαίοι στρατηγοί δεν εμφανίζονται, στο λιμπρέτο του Μότσαρτ κάνουν έντονη την παρουσία τους. Με τη βοήθεια του Αυστριακού διοικητή, ο Μότσαρτ κατάφερε να ολοκληρώσει το έργο μέσα σε δέκα μόλις εβδομάδες. Η παράσταση διήρκεσε περίπου έξι ώρες μαζί με τα συνηθισμένα μπαλέτα που παρεμβάλλονταν μεταξύ των πράξεων. Επιδοκιμάστηκε πολύ και της επιτράπηκε να τρέξει σχεδόν για άλλες είκοσι παραστάσεις. Το θέμα της σύγκρουση μεταξύ δύο αδελφών (του Ξιφάρη και του Φαρνάκη) που αγαπούν την ίδια γυναίκα υιοθετήθηκε αργότερα από τον Schiller στη *Νύφη της Μεσσήνης* (1803).

Ο Μιθριδάτης στη λογοτεχνία

Ο Μιθριδάτης λέγεται ότι είχε επιδιώξει να καταστήσει τον εαυτό του απρόσβλητο στο δηλητήριο, με τη λήψη αυξανόμενων δόσεων από δηλητήρια για να μάθει να τα αντέχει, και με τη δημιουργία ενός «συνολικού αντιδότη» για να τον προστατεύσει από όλα τα γήινα δηλητήρια. Ο ποιητής A. E. Housman (1859-1936) υπαινίσσεται την παράδοση αυτή στην τελευταία στροφή του ποιήματός του Terence, «This Is Stupid Stuff» που ανήκει στη συλλογή του *A Shropshire Lad* (1896), έναν κύκλο εξήντα τριών ποιημάτων. Το ποίημα χωρίζεται σε δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος δεκατέσσερις στίχοι απευθύνονται στον ποιητή, ο οποίος υιοθετεί το όνομα Terence (Τερέντιος), από έναν ποιητή της αρχαίας Ρώμης. Ο ομιλητής στο πρώτο μέρος

αμφισβητεί την αξία της ποίησης που χαρακτηρίζεται από πόνο και θλίψη. Το υπόλοιπο του ποιήματος είναι η απάντηση του ποιητή στον εξεταστή²⁰.

Ήταν ένας βασιλιάς που βασίλευε στην ανατολή:

Εκεί, όταν οι βασιλιάδες στο τραπέζι κάθονται,

παίνουν τη δόση τους προτού σκεφτούν

με κρέας δηλητηριασμένο και πιεστό.

Μάζευε ό, τι γεννιέται και βλασταίνει

από τη γη την τρισφαρμακωμένη:

Πρώτα λιγάκι, πιο πολύ μετά,

Γευόταν όλα της τα φονικά.

Και μια χαρά, γερός και μπολιασμένος,

ο βασιλιάς καθόταν και κοιτούσε

που πίνουν στην υγεία του και γελούσε.

Αρσενικό το κρέας του ποτίζαν:

Τον έβλεπαν να τρώει και σαστίζαν.

Του έριχναν στο κύπελλο στρυχνίνη

και τον θωρούσαν τρέμοντας να πίνει.

Κοιτούσαν τρέμοντας και πανιασμένοι, δίχως άχνα,

Κι έτρωγε το φαρμάκι τα δικά τους σπλάχνα.

-απ' άλλους τα 'χω ακουστά αυτά τα πράματα.

Πέθανε ο Μιθριδάτης σε βαθιά γεράματα.

Ο μύθος εμφανίζεται επίσης στο μυθιστόρημα του Αλεξάνδρου Δουμά *Ο κόμης Monte Cristo*. Στον 20^ο αιώνα, συναντάμε το ιστορικό μυθιστόρημα *The Last King: Rome's Greatest Enemy* (2004) του αμερικανού μυθιστοριογράφου Michael Curtis Ford, για τον βασιλιά του Πόντου και τους άθλους του εναντίον των Ρωμαίων. Στο μυθιστόρημα *The Grass Crown* (1991), το δεύτερο της σειράς *Masters of Rome*, ο αυστραλός συγγραφέας Colleen McCullough, περιγράφει λεπτομερώς διάφορες πτυχές της ζωής του - τη δολοφονία της αδελφής/συζύγου του Λαοδίκης, των πειραματισμών του με το δηλητήριο, και τον φόβο και την έχθρα του για τη Ρώμη. Ο ηλικιωμένος Γάιος Μάριος συναντά τον Μιθριδάτη στο παλάτι του Αριαράθη στην Καππαδοκία, και ο πρώην ρωμαίος ύπατος, εντελώς μόνος και περικυκλωμένος από

τον στρατό του Πόντου, διατάζει τον Μιθριδάτη να εγκαταλείψει αμέσως την Καππαδοκία και να επιστρέψει στον Πόντο – όπως και πράττει.

Ο Μιθριδάτης ο Μέγας είναι ένας σημαντικός χαρακτήρας και στο ιστορικό μυθιστόρημα του Poul Anderson (1926-2001) *The Golden Slave* (1960). Ο Μιθριδάτης του Πόντου αναφέρεται και από τον E. E. "Doc" Smith (1890-1965) στο έργο του *Triplanetary* (1934-1948), το πρώτο μυθιστόρημα της διάσημης σειράς επιστημονικής φαντασίας *Lensman*. Στην ιστορία αυτή, ο Μιθριδάτης είναι ένας από τους ανθρώπους που ελέγχονται από ένα μέλος μιας διαβολικής φυλής εξωγήινων, που επιδιώκει να αναδημιουργήσει τον ανθρώπινο πολιτισμό καθ' ομοίωσίν του.

Βιβλιογραφικές σημειώσεις

¹ Μικρότερη αλλά αξιόλογη παρουσία στο θέατρο και την όπερα της περιόδου έχει και ο γιος και διάδοχος του Μιθριδάτη Φαρνάκης Β' (πεθαίνει το 47 π.Χ.).

² Για την εξωτερική πολιτική του Μιθριδάτη, βλ. McGing 1986.

³ Για το θέμα αυτό, βλ. στη Χασάπη-Χριστοδούλου 2002, σ. 1149-1150.

⁴ Η δεύτερη έκδοση του έργου πραγματοποιήθηκε μόλις το 1986 μαζί με το άλλο έργο του *Le Comte d'Essex*.

⁵ Βλ. στον Ροδάκη 2003, σ. 222-226.

⁶ Από τον Guérin de Bouscal στο *Prologue de la Renommée*.

⁷ Στο έργο του Raymond Poisson *Baron de la Crasse*, όπου ηθοποιοί ενός περιφερόμενου θιάσου ετοιμάζονται να το ανεβάσουν.

⁸ Όπως προκύπτει από την αφιέρωση του έργου στην Anne d'Autriche, όπου γράφει ότι οι χαρακτήρες της Βερενίκης και της Υψικράτειας δεν είναι παρά φτωχές απομιμήσεις της γαλλίδας βασίλισσας.

⁹ Βλ. την κριτική έκδοση του έργου σε επιμέλεια Guy Snaith (2007).

¹⁰ Για την ένταξη του έργου στο πλαίσιο της ανατολίζουσας γαλλικής δραματουργίας, βλ. στη Longino 2002, σ. 180-181, 210-222.

¹¹ Για μια συνοπτική περιγραφή της υποδοχής του έργου στην Ευρωπαϊκή δραματουργία, βλ. στο Summerer 2009, σ. 19-20.

¹² Για το ιστορικο-πολιτικό πλαίσιο της εποχής, βλ. στο Kuizenga 1978, σ. 280-285

¹³ Doutez-vous que l'Euxin ne me porte en deux jours / Aux lieux où le Danube y vient finir son cours, / Que du Scythe avec moi l'alliance jurée / De l'Europe en lieux ne me livre l'entrée?

¹⁴ Quelque temps inconnu j'ai traversé le Phase; / Et de là pénétrant jusqu'au pied du Caucase, / Bientôt dans des vaisseaux sur l'Euxin préparés / J'ai rejoint de mon camp les reste séparés.

¹⁵ Ephèse est mon pays. mais je suis descendue / d'Aïeux, ou Rois, Seigneur, ou Héros, qu'autrefois / leur vertu chez les Grecs, mit au-dessus des Rois. / Mithridate me vit. Ephèse et l'Ionie / a son heureux Empire était alors unie.

¹⁶ Για μια συνοπτική αναφορά στα λιμπρέτα, βλ. στο Adelung 1996, σ. 33-35.

¹⁷ Το περιστατικό διηγείται ο Αππιανός, τ. 12 & 13 (2008).

¹⁸ *Mitridate*, Drame per Musica di Filippo Vanstryp da Recitarsi Nella Sala degli Illustri Signori Capranica Nel Carnevale del 1730. Dedicato All'e.mo e R.mo Principe il Sig. Cardinale Pier Luigi Carrafa (Macerata: Biblioteca Privata Giochi).

¹⁹ Η πιο πρόσφατη παραγωγή της όπερας είναι το *DVD Mitridate, re di Ponto* από το Φεστιβάλ του Salzburg του 2006 με μαέστρο τον Minkowski.

²⁰ Η μετάφραση των 4 πρώτων στίχων ημετέρα και των υπολοίπων στο Highet 2000, σ. 423-4.